

**Irena Niedźwiecka-Filipiak,
Zuzanna Borcz**

**Zmiany krajobrazu wiejskiego
zagrożeniem dla zachowania
tożsamości miejsca**

Acta Scientiarum Polonorum. Administratio Locorum 9/4, 85-97

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

ZMIANY KRAJOBRAZU WIEJSKIEGO ZAGROŻENIEM DLA ZACHOWANIA TOŻSAMOŚCI MIEJSCA

Irena Niedźwiecka-Filipiak, Zuzanna Borc

Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu

Streszczenie. W artykule przedstawiono problemy związane z przemianami krajobrazu wiejskiego na przykładzie terenów nizinnych Opolszczyzny. Krajobraz wiejski na badanym obszarze trwał prawie niezmieniony do XIX w. Dopiero rozwój techniki oraz przemiany społeczno-gospodarcze wpłynęły na zmianę jego tradycyjnego charakteru. Ma to odbicie w zabudowie, jak również w zagospodarowaniu wód powierzchniowych na terenie wsi. Równie istotne jest zanikanie tradycyjnych odmian drzew i form zieleni, które towarzyszyły terenom wiejskim przez stulecia.

Słowa kluczowe: wieś, Opolszczyzna, krajobraz, wody powierzchniowe, zieleń wysoka

WPROWADZENIE

Krajobraz wiejski jest najbardziej bliski do spełnienia funkcji tożsamości i kanonu miejsca [Myczkowski 2003]. Traktując tożsamość jako identyfikację człowieka z miejscem, tak w strefie ideowej, jak i realnej, stwierdzić można, że od wielu pokoleń jest to cecha wsi i jej krajobrazu. Wiejski krajobraz budził zainteresowania pejzażystów, poetów, architektów, badaczy folkloru, tych wszystkich, którym nie obce jest poczucie piękna i swojskości. Wieś pozwala na odbiór krajobrazów w sposób niematerialny – poprzez obcowanie z tradycją i kulturą miejsca oraz w sposób materialny – poprzez percepcję szeregu wnętrza.

Jak w każdym krajobrazie, także i w wiejskim istotnym czynnikiem jest czas. Przyczynia się on do postępujących zmian, które w różnych okresach wolniej lub szybciej przeobrażają krajobraz danej wsi. Jest to proces skomplikowany ze względu na różnorodność elementów, które składają się na krajobraz, a także ze względu na to, że każdy odbiorca w indywidualny sposób koduje tożsamość miejsca [Dąbrowska-Budziło 2002].

Adres do korespondencji – Corresponding author: Irena Niedźwiecka-Filipiak, Instytut Architektury Krajobrazu, Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu, pl. Grunwaldzki 24a, 50-363 Wrocław, e-mail: irena.niedzwiecka-filipiak@up.wroc.pl

Wiele pokoleń tworzyło krajobraz wsi i można stwierdzić, że trwał on prawie niezmieniony do XIX w. Dopiero rozwój techniki pociągnął za sobą zmiany w sposobie zbioru zbóż i pozyskiwaniu innych płodów rolnych oraz ich przechowywaniu. Takie zmiany odbiły się na funkcji i formie obiektów gospodarczych. Do tego przyczyniły się również przemiany społeczno-gospodarcze w całym kraju, a szczególnie w jego zachodnich rejonach.

Obecnie obserwuje się proces wzrostu udziału wielu funkcji pozarolniczych na wsi, co również wpływa na zmianę widoku wsi, szczególnie wyraźnie obserwuje się to we wsiach podmiejskich. Zabudowa zagęszcza się, domy wznosi się coraz wyższe i większe, a architektura upodabnia się do miejskiej. W takim przypadku szczególną rolę odgrywa forma tej zabudowy, lokalizacja w stosunku do drogi, gabaryty budynków, rodzaj dachów, materiały elewacyjne, wreszcie detal i mała architektura [Borc 2003].

W opracowaniu podjęto próbę przedstawienia zasygnalizowanych zagadnień na przykładzie Opolszczyzny, szczególnie wsi położonych w części nizinnej.

METODYKA BADAŃ

Artykuł oparty jest na badaniach prowadzonych w wybranych wsiach województwa opolskiego. Dobór podyktowany został przystąpieniem danych jednostek osadniczych do funkcjonującego już od 1997 r. Programu Odnowy Wsi Opolskiej, w którym od 2003 r. aktywnie uczestniczą pracownicy Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu (dawniej Akademii Rolniczej).

Badania prowadzono w dwóch etapach:

- a) jako wtórne, na podstawie materiałów kartograficznych, danych z urzędów gmin, opracowań wykonanych przez pracowników i studentów Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu;
- b) analizy przeprowadzono na podstawie bezpośrednich inwentaryzacji fotograficznych i planistycznych oraz wywiadów z mieszkańcami danej wsi; badania dotyczyły następujących elementów (od ogólnych do szczegółowych):
 - całościowego widoku wsi,
 - wód powierzchniowych w obrębie terenów osiedlowych,
 - zieleni wysokiej, w tym ogrodów i sadów przy zagrodach oraz parków podworskich,
 - elementów małej architektury, pomników, krzyży, kapliczek.

OGÓLNY WIDOK WSI

Podchodząc czy podjeżdżając do wsi, postrzegamy ją jako część panoramy zamkniętej widnokrąg. Z pewnej odległości zabudowa zlewa się z zielenią. Pod względem wysokości kalenice i szczyty dachów równoważą się z koronami wysokich drzew. Jedynie wieża kościoła góruje nad zabudową, a jej szczyt widoczny jest ponad

okalającymi kościół drzewami. Tradycyjnie dachy wiejskie były dwuspadowe o nachyleniu ok. 45° . Kryto je czerwoną dachówką. Z daleka tworzyły charakterystyczny przetykany zielenią obraz, co szczególnie widoczne jest przy wjazdach do wsi.

Budynki jednorodzinne z lat 70., bardzo często z płaskimi dachami o bryłach zbliżonych do sześcianów, jak również wielorodzinne w formie dwupiętrowych bloków, zdecydowanie odbiegały od istniejącej zabudowy. Obecnie wznoszone domy jednorodzinne mają zwykle dachy czterospadowe o formach rozczłonkowanych z lukarnami, nadwieszonymi znacznie okapami i połaciami wysuniętymi ponad ściany szczytowe. Nachylenie nowych dachów jest odmienne od tradycyjnego, waha się od 30° do 40° .

Najlepiej widoczne są osiedla wiejskie w terenach podgórskich, które można oglądać z pobliskich wzgórz lub też z niżej położonych dolin (rys. 1). Wieś przedstawia się wówczas jako pasmo zabudowy towarzyszące wijącej się rzece lub niewielkiej strudze. Zwierciadło wody w takim przypadku jest prawie niewidoczne, jedynie zieleń porastająca brzegi cieków już z daleka wskazuje jego bieg. Podobnie interesująco wygląda wieś w terenie pofałdowanym, gdzie zabudowa lokalizowana jest w obniżeniach terenu, otulona okalającymi ją niewielkimi wzniesieniami.

Rys. 1. Panorama wsi Bodzanowice (gmina Olesno)

Fig. 1. The Panorama of Bodzanowice village

Na terenach nizinnych wieś zamyka widnokrąg pasem niskiej, przeważnie zwartej zabudowy wtopionej w zieleni. Stanowi „ścianę” wielkiego otwartego krajobrazu. W miarę zbliżania się do wsi „ściana” ta zaczyna różnicować się, ukazywać rozmaite budynki, ich bryły i elewacje, poszczególne drzewa i elementy małej architektury [Niedźwiecka-Filipiak i Kuriata 2000]. Wydzielają się wnętrza krajobrazowe jako fragmenty otoczenia, które można objąć wzrokiem. Ich forma nabiera przy bliższym poznaniu treści, pozwala zatem zrozumieć sens miejsca, a następnie ustosunkować się do niego poprzez interpretację i przyjęcie pewnych zasad działania.

W miarę upływu czasu wysoka zieleni „wycofuje się” i zajmuje mniejsze niż dotychczas tereny. Nie utrzymuje się wysokich drzew w bliskim sąsiedztwie zabudowy, co z resztą uzasadnione jest wymogami bezpieczeństwa budynków. Również sady, ze względu na łatwość pielęgnacji, składają się obecnie z drzew niskopiennych. W ten sposób dochodzi do tego, że zabudowa zaczyna przeważać w stosunku do zieleni.

ELEMENTY KRAJOBRAZU WIEJSKIEGO

Krajobraz wiejski ma charakter krajobrazu kulturowego, w dużym stopniu rolniczego. Przynależność do krajobrazu rolniczego budzi jednak zastrzeżenia w przypadku gdy wieś swoją zabudową, głównymi źródłami utrzymania mieszkańców, udziałem funkcji pozarolniczych, a często także genezą, bliższa jest osiedlom miejskim aniżeli wiejskim.

Analizując krajobraz wsi, wyodrębnić można kilka podstawowych grup komponentów, które w zasadniczy sposób rzutują na całość [Borcza 1999]. Spośród czynników, w których ingerencja człowieka jest znikoma, wymienić można m.in. ukształtowanie terenu i klimat, natomiast w grupie o znacznej ingerencji występują lasy, pola uprawne, użytki zielone, ogrody, sady itp. Do elementów stworzonych przez człowieka należy wszelkiego rodzaju zabudowa oraz obiekty infrastruktury technicznej. W ostatnich latach nastąpił dynamiczny rozwój zabudowy mieszkaniowej jednorodzinnej, często odbiegającej kubaturą i formą od tradycyjnego krajobrazu. Na terenie wsi opolskich obserwuje się wiele przykładów pozytywnych uwzględniających charakter miejsca. W zabudowie terenów wiejskich na wyróżnienie zasługują obiekty często o charakterze zabytkowym, jak dwory, chaty chłopskie, cerkwie i kościoły oraz budynki gospodarcze, obiekty przemysłu rolnego, szkoły, sklepy, a także dynamicznie wchodzące na wieś budownictwo jednorodzinne dla nierolników, tutaj również zaliczyć należy elementy małej architektury, tj. drobne formy sakralne, pomniki, ogrodzenia, kioski. Do obiektów infrastruktury technicznej należą drogi, przystanki autobusowe, trakcje energetyczne, ujęcia i stacje uzdatniania wody, oczyszczalnie ścieków i inne.

Z upływem czasu czynniki pochodzenia antropogenicznego np. zabudowa ulegają znacznym zmianom, dotyczy to również takich elementów, w których udział człowieka jest tylko częściowy, np. stawów.

Rozpatrując wskazane zagadnienia na przykładzie wsi Opolszczyzny, należy zwrócić uwagę na szczególne wartości elementów krajobrazu wiejskiego, na możliwość ich zachowania z uwzględnieniem pojawiających się zagrożeń i różnorodnych negatywnych działań podejmowanych bądź z niewiedzy, bądź ze złej woli [Wijas-Grocholska 2001]. Do takich niekorzystnych działań należą nieprzemysłane wyburzenia, nieprawidłowo prowadzone remonty i przebudowy, złe lokalizacje nowych inwestycji, a na terenach zieleni – wycinki i nasadzenia niezgodne z pierwotną ideą założeń.

Do przedstawienia pozytywnych i negatywnych działań człowieka w zachowaniu i kształtowaniu krajobrazu wiejskiego wybrano dwa elementy: wody powierzchniowe i wysoką zieleń występujące w granicach terenów osiedlowych. W obydwu przypadkach udział czynników przyrodniczych i antropogenicznych powinien się równoważyć. Pozytywne działania sprawiają, że utrwała się kultura i tradycja miejsca, negatywne powodują zaś, że to wszystko zanika.

WODY POWIERZCHNIOWE W OBRĘBIE WSI

Woda często odgrywała ważną rolę w zagospodarowaniu centrum wsi. Przed laty w zależności od typu osiedla wiejskiego w środku wsi znajdował się jeden staw lub kilka tego typu zbiorników. W owalnicach w obrębie nawsia do tej pory spotyka się sadzawki lub dość duże zbiorniki. W dawnych czasach staw w środku wsi pełnił ważną rolę, pojono w nim bydło, czerpano wodę w razie pożaru, ponadto był miejscem przydatnym dla hodowli drobiu. Brzegi stawów porastała roślinność, często też obsadzano je drzewami i stanowiły ważny element krajobrazu wiejskiego.

Istotny problem stanowi otoczenie stawów znajdujących się w obrębie osiedla. Mają one dużą wartość krajobrazową i powinny być odpowiednio zagospodarowane. Szpaler kasztanowców wzdłuż brzegu stawu w centrum wsi Żyrowa (gmina Zdzeszowice) zdecydowanie podnosi walory tego miejsca. Obecnie spotyka się często stawy o brzegach nieurządzonych, zaniedbanych i zanieczyszczonych. W niektórych wsiach pojawiły się rozwiązania krańcowo odmienne – brzegi obetonowano i ogrodzono wysoką siatką, tworząc niedostępny zbiornik przeciwpożarowy. Tak w pierwszym, jak i w drugim przypadku krajobraz ponosi szkody. Można zauważyć, że trudno napotkać rozwiązania kompromisowe, przyjazne dla otoczenia i zapewniające zbiornikom i doprowadzającym do nich wodę ciekom należną rangę w krajobrazie wsi. W wielu wsiach Opolszczyzny podejmowane są próby utrzymania dotychczasowego charakteru i nadania nowego wystroju stawom znajdującym się w centrum wsi, przez co utrwała się tożsamość miejsca. Jako przykład posłużyć może Kamień Śląski (gmina Gogolin) – rysunek 2 i Żyrowa (gmina Zdzeszowice), wsie które w ubiegłych latach zostały laureatami dorocznego konkursu „Piękna wieś opolska”.

Z biegiem lat we wsiach zagęszczała się zabudowa, wiele placów wewnątrz-osiedlowych, a tym samym i stawów, zanikło ustępując miejsca działkom budowlanym [Niedźwiecka-Filipiak 2001]. W przypadku wsi Złotogłowice (gmina Nysa)

Rys. 2. Zadbany staw w centrum wsi Kamień Śląski (gmina Gogolin)

Fig. 2. The neat pond in the centre of Kamień Śląski village

zasypano staw i w jego miejsce planuje się urządzić miejsce rekreacji, pomimo tego że w pobliżu istnieją niezabudowane tereny (rys. 3). Zachowane stawy wiejskie mają różną wielkość, przeważnie od 0,1 do 0,5 ha. Kształt ich również jest zróżnicowany, bywają trójkątne, trapezowe lub prostokątne, o brzegach lepiej lub gorzej zagospodarowanych. Ostatnio pojawiają się w niektórych okolicach prywatne stawy o funkcji hodowlanej, przeważnie przeznaczone do wędkowania jako dodatkowej atrakcji dla turystów i letników.

Rys. 3. Negatywny przykład współczesnej działalności, zasypany staw w centrum wsi Złotogłowice (gmina Nysa)

Fig. 3. The negative example of the contemporary activity, filled pond in the centre of Złotogłowice village

W zasadzie nie występują obecnie stawy i sadzawki w obrębie zagród, natomiast jeszcze w XIX w. było to często spotykane. Utrzymanie stawów w obrębie prywatnych działek jest nierealne, gdyż są one dla właścicieli niewygodne w przypadku ewentualnego powiększania zabudowy, urządzania podjazdów itp. Równocześnie przy okazji remontów i modernizacji urządza się ogródki wg panującej mody i tam z reguły pojawiają się oczka wodne.

Wody powierzchniowe występowały często w formie stawów, cieków lub fos w obrębie założen pałacowo-parkowych. Stan tych wód związany jest ściśle z losami parków, które w nielicznych jedynie przypadkach są rewaloryzowane. Stawy i ciekі najczęściej nie są czyszczone, zarastają lub są zasypywane w imię źle pojętych „porządków”.

Zmiany właścicieli i użytkowników parków stały się przyczyną zaniedbań, a często zupełnego braku pielęgnacji. Poza zielenią szczególnie ucierpiałły zbiorniki wodne i ciekі. Zniszczono ich brzegi oraz elementy architektoniczne związane z wodą, jak balustrady, mostki lub fontanny. Brak konserwacji oraz rozbudowy urządzeń kanalizacyjnych doprowadził do zanieczyszczenia wód ściekami, do zarastania sadzawek, zmiany linii brzegowych i zabagnień przybrzeżnych terenów. Wiele szkód wyrządziła wadliwa gospodarka wodna, obniżanie lub spiętrzanie lustra wody oraz bezpośrednie odprowadzanie ścieków. Doraźnym sposobem zapobiegającym temu procesowi najczęściej było zasypywanie dawnych akwenów gruzem i odpadkami.

We wsiach zdarzają się też ujęcia źródeł wody, stanowiąc zawsze dodatkową inspirację do tworzenia wnętrz krajobrazowych. We wsi Piątkowice (gmina Łambinowice)

wice) z inicjatywy mieszkańców powstał interesujący teren rekreacyjny, który obejmuje staw odtworzony z zaniedbanego zbiornika przeciwpożarowego, ujęcie źródła i studnię (rys. 4). Nad terenem, na niewielkim wzniesieniu góruje odrestaurowana staraniem mieszkańców zabytkowa kaplica.

Rys. 4. Ujęcie źródła we wsi Piątkowice (gmina Łambinowice) wykonane z inicjatywy i we własnym zakresie przez mieszkańców

Fig. 4. The source in the Piątkowice village carried out by the inhabitants on own initiative and range

Zachowanie wartości stawów i cieków wewnątrzsiedlowych możliwe jest pod warunkiem przestrzegania pewnych uwarunkowań, do których zalicza się:

- zachowanie czystości wód, niezaśmiecanie brzegów,
- utrzymanie zieleni przybrzeżnej i wodnej,
- w przypadku regulacji potoków – zachowanie naturalnego przebiegu koryta, bez „prostowania” go,
- opieka konserwatorska małych form architektonicznych związanych z wodą, np. mostków, murków itp.

Rozwój gospodarki i ochrona przed powodzią pociągają za sobą konieczność prowadzenia regulacji rzek, budowy zbiorników retencyjnych, jazów, zapór itp. Wszystkie te budowle cechuje pewna sztuczność ze względu na stosowanie geometrycznych form nieharmonizujących z otoczeniem, co jest obce w krajobrazie. Sytuację taką można poprawić poprzez wprowadzanie zieleni, użycie naturalnych, rodzimych materiałów oraz stosowanie odpowiedniej skali elementów. Po ogromnych zniszczeniach wywołanych powodzią z 1997 r. we wsi Moszczanka (gmina Głucholazy) uregulowano rzekę Złoty Potok. Działania te wpłynęły pozytywnie na krajobraz miejscowości (rys. 5).

Rys. 5. Pozytywny przykład regulacji rzeki po powodzi 1997 r. we wsi Moszczanka (gmina Glucholazy)

Fig. 5. The positive example of river control after the flood 1997 in the Moszczanka village

Problem wykorzystania wody jako źródła energii pojawia się na terenach wiejskich od stuleci. Dawniej we wsiach spotykało się młyny wodne o różnym przeznaczeniu, nie tylko zbożowe, lecz również papiernicze, tartaczne lub folusze do tłoczenia sukna. Jeszcze w XIX w. prawie w każdej wsi był jeden lub dwa młyny. Do tej pory pozostało ich niewiele, wodne młyny przebudowano na parowe, następnie na elektryczne [Balińska 2004]. Rozmieszczenie starych młynów można jeszcze odczytać ze starych map i atlasów. Młyny miały wpływ na kształtowanie cieków wodnych; często tworzone dla nich specjalne odnogi rzeczne, tzw. młynówki i stawy młyńskie.

Budynki młynów wykonane były zwykle z cegły lub drewna, miały wielkie młyńskie koło z kaskadami wody, co stanowiło piękny element krajobrazu. Młyny lokowano na ciekach w obrębie zabudowy wiejskiej, często także na skraju lub poza wsią. Pozostałe po młynach zabudowania z częściowym wyposażeniem trafiają do skansenów, inne przebudowywane są na cele mieszkaniowe lub rekreacyjne.

ZIELEŃ WYSOKA WE WSI

W trosce o zachowanie tożsamości krajobrazu wiejskiego należy specjalną uwagę zwrócić na istniejące wysokie drzewa, tak w obrębie zagród, jak i na terenach zieleni ogólnodostępnej [Łuczyńska-Bruzda 1995, Tłoczek 1996].

We wsi wyróżnić można kilka podstawowych rodzajów zieleni wysokiej o charakterze nieprodukcyjnym:

- parki dworskie – przy dworach i pałacach,
- przykościelne stare cmentarze,
- zieleni przy zbiornikach i ciekach wodnych,
- obsadzenia dróg,
- zieleni w obrębie zagród i działek budowlanych.

Poszczególne rodzaje zieleni pełnią odmienne funkcje, stąd też różnorodne są ich układy przestrzenne. Różnorodność ta ma swoje odbicie nie tylko w genezie i historii poszczególnych założeń, ale także związana jest z ich podatnością na działające siły destrukcyjne i co się z tym wiąże – możliwością przetrwania. Niezagospodarowane place we wsi stanowiły zawsze enklawy zieleni w postaci łąki z drzewami. Przykład takiego niezmienionego terenu zachował się we wsi gminnej Bierawa, gdzie szczególnie malowniczo prezentuje się w scenerii wiosennej (rys. 6).

Rys. 6. Malownicza enklawa zieleni we wsi gminnej Bierawa

Fig. 6. The picturesque enclave of green in the Bierawa village

Obecnie coraz częściej w takich miejscach widać ingerencję człowieka, co widoczne jest w centrum wsi Złotogłowice (gmina Nysa) obejmującym zieleni wokół kamiennego krzyża i obramowany kwiatami skwer (rys. 7).

Ciekawym miejscem we wsi Żyrowa (gmina Zdzeszowice) jest tzw. Kozi Rynek, tradycyjne miejsce spędu kóz oraz stanowisko wozivody dostarczającego wodę z pobliskiej studni. Dla potrzymania tradycji mieszkańcy urządzili nieduży skwer, na którym stoi obecnie wózek wozivody i naturalistyczna rzeźba kozy na postumencie.

Tereny zieleni w osiedlach wiejskich podlegają wielu czynnikom destrukcyjnym, powodowanym m.in. przez rozwój komunikacji. Obecna sytuacja ekonomiczna nie sprzyja tworzeniu nowych parków i terenów sportowych, a upadek dużych gospodarstw państwowych pogłębia jeszcze ten stan.

Rys. 7. Skwer w centrum wsi Złotogłowice (gmina Nysa), urządzony przy udziale mieszkańców

Fig. 7. The square in the centre of Złotogłowice village developed by inhabitants

Do tradycyjnej zieleni wiejskiej należą ogrody i sady związane z zabudową zagrodową oraz odpowiednie mniejsze ogródki przy zabudowie jednorodzinnej. W obrębie zagród, oprócz sadu i warzywnika, sadzono tradycyjnie jedno lub kilka drzew w pobliżu domu mieszkalnego. Stanowiły one osłonę od wiatru i ochronę przed rozprzestrzenianiem się ognia w razie pożaru. Do naszych czasów przetrwały okazy dużych drzew rosnących przy wejściach do domów. Są to przeważnie lipy, jesiony, kasztanowce, zwykle drzewa liściaste, rzadziej iglaste [Szczęblewska 2000, Kozłowska i Czechowicz 2003]. Do chwili obecnej zachowały się charakterystyczne dla krajobrazu wiejskiego zespoły niskich domów i górujących nad nimi starych drzew o szeroko rozgałęzionych koronach.

Zwyczaj sadzenia, ewentualnie pozostawiania drzew w obrębie działek budowlanych, niestety zanika. Utrzymaniu starych drzew nie sprzyja tendencja wyznaczania małych działek i dzielenia byłych dużych zagród na mniejsze – na zieleni coraz częściej brakuje miejsca.

W zabudowie wiejskiej urządzano dawniej ozdobne ogródki przed domami tzw. przedogródki. Były one otwarte widokowo do drogi i jak gdyby ją poszerzały. Niskie kwiatowe rabatki, ażurowe drewniane ploty, ławeczki przed domami, krzewy ozdobne – wszystko to łączyło się z zielenią przydrożną, tworząc typowe dla wsi wnętrza krajobrazowe.

Obecnie ze względu na wzmożony ruch na drogach ogródki ochrania się żywopłotem lub wysokim, pełnym ogrodzeniem. Miejsce prostych układów rabatki kwiatowych zajmuje coraz częściej strzyżony trawnik z wolno stojącymi iglastymi drzewkami lub krzewami. W ten sposób droga nie tworzy już wspólnego wnętrza z ogrodami.

Przeważnie największym skupiskiem drzew rodzimych, a często też cennych okazów sprowadzanych z zagranicy, są na wsi parki dworskie i pałacowe. Założenia te pochodzą głównie z XVIII i XIX w. W zależności od panujących stylów projektowane

były jako ogrody angielskie, rzadziej w stylu francuskim. Dominowały układy mieszane, przy pałacu część ogrodu o formach geometrycznych, strzyżone aleje, żywopłoty, dalej swobodne układy zieleni nierzadko przechodzące w sąsiadujące lasy i łąki.

Większość parków dworskich po II wojnie przeszła we władanie państwowych lub spółdzielczych gospodarstw rolnych. Część parków przejęły szkoły lub inne instytucje jako teren związany z zajmowanymi przez nie dworami lub pałacami. Niektóre parki znalazły się pod specjalną ochroną, stanowiąc zaplecze badawcze uniwersytetów. Ostatnie dziesięciolecia ponownie przyniosły szkody w parkach. Większość parków wiejskich bardzo ucierpiała ze względu na brak odpowiedniej ochrony i konserwacji. Zanikały cenne gatunki roślin, a rozrastały się samosiewy o niskiej wartości. Po likwidacji gospodarstw państwowych część parków przechodzi ponownie w ręce prywatne, co może być dla nich korzystne. Ważne jest jednak określenie w tym procesie ich wartości i wskazanie kierunków rewaloryzacji. W niektórych wsiach parki podworskie pełnią rolę zieleni dostępnej dla mieszkańców [Pollok 1999]. Fragment zadbanego parku przedstawia zdjęcie ze wsi Żyrowa (gmina Zdzeszowice) – rysunek 8.

Rys. 8. Wspaniały okaz 1000-letniego dębu bezszypułkowego we wsi Żyrowa, upamiętniający pobyt cesarza Wilhelma II w tutejszym pałacu.

Fig. 8. The wonderful specimen of the 1000 years old oak in the Żyrowa village commemorated the residence of Wilhelm II emperor in the local palace

Jako główne powody zniszczenia wiejskich parków podworskich służby konserwatorskie podają następujące uchybienia:

- niespójność przepisów prawnych i nieegzekwowanie ich przez władze terenowe,
- brak uregulowań stanu własności parków oraz nieodpowiedzialność zarządców za powierzone mienie,
- ujmowanie w zasobach państwowych i spółdzielczych parków jako nieużytków rolnych,
- zanieczyszczenie środowiska, szczególnie wód.

Wynikiem wymienionych czynników stało się dzielenie terenów parkowych i przeznaczanie ich na potrzeby zabudowy mieszkaniowej lub gospodarczej, na pastwiska i wybiegi bydła, na ogródki działkowe itp. Część parków przejęły Lasy Państwowe, traktując je jako tereny leśne przewidziane do wyrębu. O wadze problemu parków dworskich w krajobrazie wsi świadczyć powinna znaczna częstotliwość ich występowania. W wielu wsiach zachowały się szpalery i aleje podkreślające rangę dróg wiodących do dworów, kościołów lub łączących poszczególne osiedla.

PODSUMOWANIE

Zachodzące zmiany w stanie wód powierzchniowych i zieleni wiejskiej nie usprawiedliwiają jej ogólnego złego stanu. Tak jak dawniej, a może dzisiaj jeszcze bardziej, ze względu na postępującą degradację środowiska, odczuwa się potrzebę utrzymania na wsi zbiorników retencyjnych, sadzawek w otoczeniu zieleni oraz wszelkich form zieleni, szczególnie skupisk wysokich drzew.

Istotnym zagadnieniem w krajobrazie wsi jest kultywowanie, a często odszukanie jednego lub kilku czynników stanowiących o niepowtarzalności danego miejsca i jego wyrazie [Wilczyński 2003]. Może to być obiekt architektoniczny, miejsce kultu np. „cudowne źródelko”, charakterystyczny element natury nieożywionej, jak głaz narzutowy lub ożywionej np. samotne drzewo pomnikowe. Przykładem może być okaz dębu bezszypułkowego zasadzony, jak głosi tradycja, przez cesarza Wilhelma II na pamiątkę pobytu we wsi Żyrowa (rys. 8). Na równi z elementami materialnymi może odgrywać rolę tradycja, wartość historyczna danego miejsca np. pole bitwy, miejsce urodzin czy działalności pisarza, bohatera narodowego itp.

PIŚMIENNICTWO

- Balińska G., 2004. Drewniane młyny ziemi łomżyńskiej. [W:] Budownictwo drewniane w gospodarce przestrzennej europejskiego dziedzictwa, Wyd. WSFiZ, Białystok, 345–356.
- Borcz Z., 1999. Krajobraz nizinnych wsi dolnośląskich. Wyd. AR we Wrocławiu, monogr. XVII.
- Borcz Z., 2003. Transformations of urban system of small towns in Poland. *Architektura a Urbanizmus* 1–2, 15–22.
- Dąbrowska-Budzillo K., 2002. Treść krajobrazu kulturowego w jego kształtowaniu i ochronie. Wyd. Politechniki Krakowskiej, *Architektura* 46.
- Kozłowska E., Czechowicz M., 2003. Zmiany zachodzące w sposobach zagospodarowania przestrzeni przydomowych na przykładzie wsi dolnośląskich. *Materiały VI Forum Architektury Krajobrazu*. Wyd. KUL, Lublin.
- Łuczyńska-Bruzda M., 1995. Zadrzewienia w krajobrazie otwartym. *Studia i Materiały, Krajobrazy* 6(18).
- Myczkowski Z., 2003. Krajobraz wyrazem tożsamości w wybranych obszarach chronionych w Polsce. Wyd. Politechniki Krakowskiej, monogr. 285.
- Niedźwiecka-Filipiak I., Kuriata Z., 2000. Ewolucja panoram wsi dolnośląskiej. *Materiały IX Konferencji Naukowej „Wieś polska w nowym stuleciu”*. Białystok-Wigry, 118–124.

- Niedźwiecka-Filipiak I., 2001. Ranga wody w krajobrazie wsi. *Architektura Krajobrazu* 2–3, 47–51.
- Pollok E.S., 1999. Historia Żyrowej i rodu von Gaschin fundatorów klasztoru i kalwarii na Górze św. Anny. Wyd. Żyrowa, Żyrowa.
- Szczeblewska A., 2000. Ogród wiejski – zapomniane piękno. *Krajobrazy Dziedzictwa Kulturowego* 2.
- Tłoczek I., 1996. Kształtowanie zieleni w krajobrazie wiejskim. PWN, Warszawa.
- Wijas-Grocholska E., 2001. Wieś opolska – tradycja połączona z nowoczesnością. *Krajobrazy Dziedzictwa Narodowego* 2(6), 15–26.
- Wilczyński R. 2003. Odnowa wsi perspektywą rozwoju obszarów wiejskich w Polsce. Wyd. Program Agro-Info, Poznań.

TRANSFORMATIONS OF THE LANDSCAPE VILLAGE AS A THREAT TO PRESERVATION OF THE PLACE IDENTITY

Abstract. In the article are presented problems connected with the transformations of the landscape village on example of the lowland area of Opole voivodeship. On the researching area the village landscape lasted almost invariable to the 19 century. Only the development of technology and the social and economical transformation have influenced on change for their traditional character. It have reflection in buildings and the development of the superficial water in the villages. As essential is disappearing of traditional strains of the trees and green forms which were accompanied village areas for ages.

Key words: village, Opole Woivodeship, landscape, superficial water, high green

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 6.08.2009